

УДК 37.013.42:364.048.6

Завацька Л.М.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПАТРОНАЖУ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізується зміст поняття "патронаж" та особливості здійснення різних видів патронажу у соціально-педагогічній діяльності.

Ключові слова: інноваційні технології, соціальне сирітство, патронаж, неблагополучна сім'я, соціальні інституції.

In the article contents of concept "home nursing" and features of realization of different kinds of home nursing in social – pedagogical activity is analyzed.

Key words: innovative technologies, home nursing, unsuccessful family, social institutions.

Постановка проблеми та її значення. Сучасний стан сімей та дітей в Україні свідчить про наявність ряду тривожних тенденцій: низький рівень життя, безробіття, інвалідність, соціальне сирітство, асоціальний спосіб життя членів сім'ї. Однак, існуюча система соціальної допомоги та підтримки сімей і дітей не в змозі в повному обсязі вирішити ці проблеми. Для цього важливо забезпечити впровадження ефективних інноваційних технологій, які зможуть вплинути на виправлення існуючої неблагополучної ситуації. Соціальною технологією такого рівня є соціально-педагогічний патронаж. Саме він дає змогу мобілізувати сім'ю на подолання проблем у природних умовах і може здійснюватись тривалий час.

Аналіз педагогічної, психологічної та соціологічної літератури свідчить про наполегливе дослідження умов і механізмів здійснення соціально-педагогічного патронажу сімей та дітей.

Так, у ряді наукових праць українських та російських вчених (А. Капська, В. Курбатов, І. Трубавіна) порушується питання соціального патронажу. Ґрунтовне дослідження проблеми соціального патронажу, характеристика його змісту, форм, методів, організації висвітлено у працях російської вченої Л. Алексєєвої. Окремі питання організації соціально-педагогічного патронажу сімей та дітей висвітлені у роботах М. Галагузової, Л. Зданевич, Т. Комісарової, С. Луковської, Л. Машкіної, Т. Рєпнової, М. Самарської, М. Шакурової.

Аналіз вищезазначених праць показав, що фундаментальних досліджень з проблеми соціально-педагогічного патронажу сімей немає, хоча існує нагальна потреба у розробці його теоретичних засад та методичного забезпечення, що сприятиме подоланню протиріч: а) між вимогами сучасного суспільства до соціального захисту дитинства та реальним станом соціальної підтримки сімей та дітей; б) між потребами в ефективній організації соціально-педагогічного патронажу вразливих сімей з дітьми та необхідністю розробки технології цього процесу.

Тому метою нашої статті є аналіз поняття "патронаж" та характеристика особливостей здійснення патронажу у соціально-педагогічній діяльності.

У словнику з соціальної роботи поняття "патронаж" (від французького *patrone* – заступник, заступництво) визначається як "соціальна робота, спрямована на забезпечення соціальної опіки і допомоги соціально-незахищеним верствам населення з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу" [4, 144]. Відомий український науковець А.І. Капська розглядає патронаж "як одну із форм соціальної роботи, яка полягає у відвідуванні спеціалістом клієнта вдома з діагностичними, контрольними чи адаптивно-реабілітаційними цілями, що дозволяє налагоджувати й підтримувати тривалі зв'язки з ним, своєчасно виявляти проблемні ситуації, надаючи термінову допомогу" [5, 416].

Термін "патронаж" не новий у теорії та практиці соціальної роботи. Патронаж існував і активно здійснювався уже в Стародавньому Римі. У Бельгії він існує вже впродовж декількох століть; широко розповсюджений у Шотландії у формі так званої "шотландської системи"; у Англії відома форма патронажу під назвою "коттеджна система" [1, 3].

У Росії ініціатива організації патронажу належить відомому російському психіатру М.М. Баженову. У 1886 році вчений організував патронаж під назвою "Призрение у в'язи больниці" у Рязанській психіатричній лікарні. А у 1887 році М.М. Баженов та Є.С. Корсаков порушили питання патронажу на Першому з'їзді вітчизняних психіатрів.

У дореволюційній Росії термін "патронаж" пов'язувався з виконанням певних захисних функцій з боку суспільства чи окремих людей (опікунів) у відношенні неблагополучних та немічних. Так, існував "тюремний патронаж", який передбачав надання матеріальної та психологічної допомоги тим, хто

звільняється з в'язниці. Крім того, патронаж передбачав такі форми допомоги, як передача бездоглядаючих дітей до притулків; пошук сімей, які погоджувалися брати на виховання дітей-сиріт; оформлення усиновлення і в подальшому опіка прийомної сім'ї та дитини [4, 12]. Подібна практика почала розвиватися і в Україні.

У СРСР патронаж розглядали як роботу лікувально-профілактичних установ, основна мета полягала в проведенні вдома оздоровчих та профілактичних санітарно-гігієнічних заходів [1, 4].

Поряд з поняттям "патронаж" широко використовується поняття "патронат". Якщо раніше в теорії соціальної педагогіки ці поняття ототожнювались, то сьогодні вони розглядаються як автономні, взаємопов'язані. Так, якщо патронаж – це індивідуальна робота фахівця, то патронат – це діяльність системи соціальних служб [3, 9]. Розмежування цих понять існує лише в теорії. Сьогодні у практиці діяльності їх не відрізняють. Поняття "патронат" майже не використовується, тоді як під патронажем розуміється як індивідуальна діяльність працівника, так і діяльність системи соціальних служб.

Сьогодні у професійному співтоваристві соціальних педагогів (Л.С. Алексеева, А.Й. Капська, Л.М. Завацька, М.В. Шакурова та ін.) використовуються дві класифікації патронажу, на основі яких можна розробляти та впроваджувати спеціалізовані дослідницькі, профілактичні і підтримуючі програми.

Перша класифікація ґрунтується на характері тих дій, що здійснюють соціальні служби в відношенні сімей та дітей групи особливого ризику – клієнтів патронажу. Вона містить у собі такі види патронажу:

- соціальний;
- медико-соціальний;
- соціально-педагогічний;
- соціально-психологічний;
- соціально-економічний патронаж.

Патронаж сім'ї і дітей носить інтегративний характер: будь-який його вид (соціально-психологічний, медико-соціальний, педагогічний) спрямований як на поліпшення фізичного та матеріального благополуччя клієнта, так і на створення для нього психологічного комфорту; підвищення психологічного тону та формування атмосфери довіри, взаєморозуміння; зміну мотивації; відволікання від небажаного поведінки і переживань, а також – на навчання і виховання клієнта та членів його сім'ї. У залежності від ситуації види патронажу можуть застосовуватися як у комплексі, так і окремо [1, 3].

Друга класифікація ґрунтується на характеристиці об'єктів патронажу. У залежності від об'єкта патронажу виділяють патронаж дітей, підлітків, молоді, людей похилого віку тощо; за ступенем приналежності – патронаж дівчаток(жінок), хлопців (чоловіків); за медичними показниками – патронаж інвалідів, дітей з обмеженими можливостями, вагітних жінок тощо; за соціальним статусом – патронаж бездоглядних дітей, прийомних сімей, жертв насильства тощо; за сімейними проблемами – патронаж неблагополучних, неповних, малозабезпечених сімей тощо [3, 98].

Розглянемо види патронажу згідно першої класифікації. У науковій літературі існує декілька трактувань *соціального патронажу*. Так, А.Й. Капська визначає соціальний патронаж як "систему соціально-педагогічної допомоги й підтримки людини, спрямованої на попередження ускладнень рецидивних проявів у процесі активної роботи людини по самовдосконаленню, подоланню особистісних проблем, а також закріплення і подальший розвиток у неї навичок соціально-педагогічної роботи з собою" [5, 416]. На нашу думку Л.М. Завацька розглядає патронаж як "діяльність по наданню адресної підтримки й різноманітних соціальних послуг, що надаються на тривалій основі сім'ям і особам (клієнтам), що потрапили у важку або небезпечну, кризову ситуацію, але об'єктивно не володіють здатністю або втратили можливість самостійно її перебороти" [3, 94].

Аналіз наукових підходів до визначення поняття "соціальний патронаж" дозволив дійти висновку, що незважаючи на фразеологічні відмінності, сутність соціального патронажу зводиться до однієї з форм соціальної роботи, яка проявляється у наданні адресної соціальної допомоги клієнту (переважно вдома) з діагностичними, профілактичними, контрольними, адаптивно-реабілітаційними цілями; налагоджує підтримку тривалі зв'язки з ним, своєчасно виявляє проблемні ситуації, надає термінову (економічну, соціально-побутову, лікувально-профілактичну, соціально-педагогічну, психологічну, правничу) допомогу.

Медико-соціальний патронаж застосовується до хворих та фізично неповноцінних членів сім'ї, зокрема до дітей (інвалідів), що потребують систематичного та повсякденного догляду. Він включає доставку медикаментів, продуктів, виконання нескладних фізичних вправ, тобто всього того, що людина не спроможна зробити у зв'язку з тим станом, у якому вона перебуває в певний момент.

Працівник, який здійснює медико-соціальний патронаж, повинен володіти навичками спілкування з даною категорією клієнтів, гуманного та доброзичливого ставлення до них. Головне його завдання – встановити з клієнтом відносини взаємної довіри та співчуття, які забезпечать потребу залежної людини не тільки в елементарному догляді, але й у захисті, прихильності, розумінні [4, 99].

Соціально-психологічний патронаж реалізується в різноманітних формах довгострокової психологічної та соціальної допомоги клієнтам, які умовно поділяються на групи кризових або стресових (клієнти, які переживають кризу чи стрес, що має вирішальне значення для їх подальшої до...

супроводжується явно вираженою та гострою емоційною напругою) та проблемних (клієнти, які відчувають труднощі у вирішенні конфліктної, важливої для них ситуації, що насправді не завжди виявляється життєво важливою; клієнти, які знаходяться в стані хронічної соціально-психологічної дезадаптації та емоційної напруги). Цей вид патронажу вміщує:

- поради щодо кращого способу дій у сформованій ситуації;
- надання інформації, що цікавить клієнта;
- психологічне й психосоціальне консультування;
- допомога в розвитку соціальних і особистісних навичок, що дозволяють клієнту справлятися з кризами [1, 34].

Соціально-педагогічний патронаж А.М. Панів розглядає як "форму індивідуальної адресної соціальної підтримки і необхідних послуг, що надаються на тривалій основі сім'ям та дітям, що потрапили в особливо важку і навіть небезпечну, кризову ситуацію, але не володіють здатністю, або втратили можливість самостійно її перебороти" [6, 16]. Також він визначає головну мету соціально-педагогічного патронажу, яка полягає у різнобічному розвитку дитини відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психологічних та фізичних особливостей, культурних потреб, формування у неї моральних норм та створення умов для її соціалізації.

Українська дослідниця О. Макаревич, вивчаючи проблему соціально-педагогічного патронажу, пропонує наступні завдання соціально-педагогічного патронажу:

- організація цілеспрямованої фахової допомоги сім'ї у вирішенні її соціальних і психолого-педагогічних проблем;
- допомога сім'ї у створенні оптимальних умов виховання дитини відповідно її віку, індивідуальних особливостей та потреб вікового і всесбічного розвитку;
- формування соціально-педагогічної компетенції сім'ї – набуття членами сім'ї соціально-педагогічних знань і навичок, достатніх для реалізації завдань повсякденного життя, які виникають під час спілкуванням з оточенням.

Вивчення та аналіз наукових досліджень Машкіної Л.А., Зданевич Л.В., дозволяє визначити основні функції соціально-педагогічного патронажу: комунікативна, організаторська, прогностична, охоронно-захисна, діагностична, попереджувально-профілактична, корекційно-реабілітаційна.

Комунікативна функція полягає у забезпеченні та налагодженні професійної взаємодії осіб, які зацікавлені в створенні благополучних умов для виховання, навчання і розвитку дитини (батьків та соціального педагога) та встановлення контакту між ними. Успішне контактування та партнерство дає змогу досягти найкращих результатів у вирішенні педагогічних завдань, поставлених перед соціальним педагогом.

Когнітивно-операційний компонент цієї функції передбачає знання соціальним педагогом:

- загальних положень теорії спілкування;
- типів спілкування;
- функцій спілкування;
- основних правил та норм спілкування;
- провідних положень конфліктології;
- сутність та особливості спілкування з батьками (чи особами, які їх замінюють), які можуть належать до різних соціальних груп, у тому числі груп соціального ризику;
- етичні засади спілкування.

У своїй роботі соціальний педагог повинен уміти добирати адекватні прийоми комунікативного впливу на батьків, а також попереджувати та долати конфліктні ситуації, що можуть виникати безпосередньо з батьками чи дітьми.

Організаційна функція соціально-педагогічного патронажу полягає у створенні умов для забезпечення різнобічного розвитку дитини. Соціальний педагог організовує діяльність, яка відповідає інтересам і природним потребам дитини спілкуватися, досліджувати і творити. Ця функція спрямована на організацію консультативних пунктів; створення сімейних об'єднань та клубів; психолого-педагогічної допомоги батькам; налагодження співпраці з іншими соціальними інституціями.

Прогностична функція – це передбачення результатів діяльності соціального педагога щодо різних аспектів його професійної діяльності; розробка індивідуальних розвивальних програм, виділення актуальних, основних ліній розвитку дитини, програмування і прогнозування формування особистості; вибір методів, прийомів та методик, що можуть максимально забезпечити результативність навчально-виховних завдань.

Охоронно-захисна функція виявляється у підтримці та захисті сімей та дітей, формуванні правової компетентності та культури сімей шляхом ознайомлення із чинним законодавством; спрямована на відстоювання прав та інтересів дітей на основі державних та міждержавних документів з метою забезпечення гарантованих їм прав і умов життєдіяльності. До таких документів належать: Декларація прав дитини, Конвенція ООН про права дитини, Сімейний кодекс, Закон України "Про освіту", Закон України "Про загальну середню освіту" та ін.

Діагностична функція покликана виявляти індивідуальні та специфічні особливості дитини, що дає змогу адекватно вирішувати соціально-педагогічні завдання. Діагностична функція передбачає:

- констатування індивідуальних особливостей дитини;
- установлення у кожному окремому випадку того, чому певні прояви мають місце у поведінці дитини, якими причинами вони зумовлені й до чого можуть призвести;
- визначення місця та значення здобутих даних у цілісній, динамічній картині життя особистості;
- планування корекційної роботи.

Виконуючи діагностичну функцію соціальний педагог обов'язково повинен знати: теоретичні засади психолого-педагогічної діагностики, особливості діагностування об'єктів соціально-педагогічної діяльності, методи соціально-педагогічної діагностики, принципи діагностичного обстеження. Соціальний педагог повинен усвідомлювати свою відповідальність за діагноз та його наслідки для сім'ї та дитини.

Попереджувально-профілактична функція полягає у попередженні негативних явищ у сім'ї, профілактиці девіантної поведінки серед дітей та підлітків шляхом відвідування сімей, проведення консультацій, бесід, тренінгових занять тощо. Вона є ефективним способом контролю за дотриманням конституційної вимоги щодо обов'язкової середньої освіти, також дозволяє запобігти причинам соціальної дезадаптації дітей у школі та забезпечити умови для формування соціально-позитивної спрямованості особистості. Соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу організовує індивідуальні та групові форми профілактичної роботи, а також діяльність дітей та їх батьків у різних клубах, гуртках, залучає до участі у різноманітних позанавчальних закладах.

Корекційно-реабілітаційна функція полягає у роботі над вдосконаленням особистісних якостей дитини, розвитком у неї умінь виражати свої емоції, контролювати почуття та керувати власною поведінкою, створенням умов для розвитку її потенційних можливостей (надання допомоги дітям з функціональними обмеженнями, що потребують соціальної реабілітації).

Наведені вище функції розкривають зміст та особливості здійснення соціально-педагогічного патронажу.

Аналіз наукових праць (Л.С. Алексеевої, Л.М. Завацької, О.В. Макарович) дозволяє виокремити основні принципи соціально-педагогічного патронажу:

- пріоритет профілактичної спрямованості;
- увага до потреб сім'ї;
- автономність сім'ї й дитини;
- повага до членів сім'ї, незалежно від віку та соціального статусу;
- зміцнення власного потенціалу клієнтів для самостійного рішення своїх життєвих проблем;
- об'єктивна оцінка потреб сім'ї та дитини;
- коректність під час спілкування, вибору методів роботи;
- диференційований підхід до проблем сімей, їх членів на основі врахування типу сімей, сімейного середовища та його виховного потенціалу;
- індивідуальний підхід до членів сім'ї відповідно до рівня їхнього усвідомлення власних соціально-педагогічних проблем і можливостей їх розв'язання;
- опора на позитивний педагогічний та соціальний досвід;
- співпраця педагога та сім'ї на основі суб'єкт-об'єктної взаємодії;
- компетентність соціальних педагогів у виконанні своїх обов'язків.

Висновки. Таким чином, проблема соціального патронажу перебуває у процесі дослідження. Сьогодні ще немає єдиного визначеного терміну "патронаж", спостерігаються розбіжності у розумінні змісту різних видів патронажу, немає чіткого пояснення різниці патронажу з іншими видами соціальних послуг. Але не дивлячись на це, мета залишається єдиною – надання допомоги та підтримки клієнтам, що потрапили у тяжку життєву ситуацію.

Література

1. Адресный социальный патронаж семьи и детей: Научно-метод. пособие / [Ред. Л.С. Алексеевой]. – М.: Государственный НИИ семьи и воспитания, 200. – 160 с.
2. Железнова А.К. Реабилитация неблагополучной семьи методом социального патронажа / А.К. Железнова // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 1998. – № 4. – С. 28-39.
3. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навч. посібник для ВНЗ / Л.М. Завацька. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. – 240 с.
4. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / [За ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової]. – К., 2000. – 260 с.
5. Соціальна педагогіка: Підручник. 4-те вид. виправ. та доп. / [За ред. проф. А.Й. Капської]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
6. Панів А.М. Концепція моделі служби соціального патронажу сімей і дітей / А.М. Панів // Соціальне обслуговування сімей і дітей. – 2005. – № 4. – С. 4-8.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2010